

TOPKAPI SARAYI'NDAN DOLMABAĞÇE SARAYI'NIN KULLANIMINA GEÇİŞTE OSMANLI PROTOKOL MEKÂNLARINDAKİ DEĞİŞİMLER: BİÇİM VE İÇERİK BAĞLAMINDA GENEL BİR BAKIŞ*

Mergül Saraf Yıldızoğlu* - Sevinç Alkan Korkmaz**

Gönderilme Tarihi: 18.10.2022 - Kabul Tarihi: 11.11.2022

Özet

Bu çalışma, Osmanlı sarayında 18-19. yüzyıllar arasında değişen protokol (teşrifat) uygulamalarına ve mekânsal yansımalarına odaklanmaktadır. Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na geçişte değişen protokol uygulamaları doğrultusunda şekillenen yeni mekânsal kurgu ele alınmaktadır. Bu bağlamda, çalışma kapsamında üç aşamalı bir araştırma ve analiz süreci yürütülmüştür. İlk aşamada literatür, arşiv araştırması ve yerinde inceleme çalışmaları yapılarak her iki saraydaki elçi kabul süreçlerine ilişkin teşrifat (protokol) uygulamaları ve mekân kullanım bilgileri derlenmiştir. İkinci aşamada mekân kullanım süreci, sarayın plan şemaları üzerinden görselleştirilmiştir. Mekânsal bölümler, protokol sürecindeki temel işlevleri ve iç mekân tasarımları ile birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir. Son aşamada, mekânsal kurgunun sonlandığı Topkapı Sarayı'ndaki Arz Odası ve Dolmabahçe Sarayı'ndaki 31 No'lu Elçi Kabul Odası, iç mekân tasarımı ve mobilya kullanımı bağlamında incelenmiştir. Yüzey kullanımı, sabit ve hareketli mobilya kullanımı ve iç mekânın bütüncül ele alınışı üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Mekânsal kurguya dair çıkarımlar ve dönemin protokol uygulamaları ile ilişkileri ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Osmanlı Sarayında Teşrifat, Elçi Kabulleri, Osmanlı Protokol Mekânları, Tanzimat Dönemi, İç Mekân Tasarımı, 19. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası

CHANGES IN OTTOMAN PROTOCOL PLACES AFTER MOVING FROM TOPKAPI PALACE TO DOLMABAĞÇE PALACE: AN OVERVIEW IN CONTEXT OF FORMS AND CONTENTS

Abstract

This study focuses on the changing protocol practices and their spatial reflections in the Ottoman palace from the 18th century to the 19th century. The new spatial setup is discussed in line with the changing protocol practices after moving from Topkapı Palace to Dolmabahçe Palace. Therefore, this study carried out three stages of research and analysis. In the first stage, literature, archival research, and on-site investigation studies were carried out, and the protocol practices and space usage information regarding the ambassador acceptance processes in both palaces were compiled. In the second stage, the space usage process was visualized through the plan schemes of the palace. Spatial sections were evaluated with their basic functions in the protocol process and their interior design. In the last stage, the Audience Chamber in Topkapı Palace and the Ambassadors' Reception Room No. 31 in Dolmabahçe Palace where the spatial setup ended, were examined in the context of interior design and usage of furniture. A comparative evaluation was made on the use of the surface, the use of fixed and mobile furniture, and the holistic approach of the interior. Inferences about the spatial design and the relationship with the protocol practices of the period are revealed.

Keywords: Topkapı Palace, Dolmabahçe Palace, Protocol in the Ottoman Palace, Ambassador Receptions, Ottoman Protocol Venues, Tanzimat Period, Interior Design, 19th Century Ottoman Palace Furniture

* Bu çalışma, İstanbul Rumeli Üniversitesi tarafından desteklenen "19. yy Batı Tarzı Osmanlı Saray Mobilyasının Saray Envanterleri Kapsamında İncelenmesi" başlıklı ve BAP2022001 No'lu Bilimsel Araştırma Projesi'nin bulgularına dayanmaktadır (2022-2023).

** Dr., Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü, mergul.sarafyildizoglu@rumeli.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1377-2734

** Dr., Öğr. Üyesi, Toros Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, sevinc.alkan@toros.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-9417-3089

Giriş

Törenler/merasimler, tarih boyunca devletlerin ve toplumların sosyo-kültürel yaşamlarında önemli bir yer tutmuştur. Bu nedenledir ki protokol kuralları, bu kurallara uyulması, doğru ve eksiksiz uygulanması tarih boyunca devletler için çok önemli olmuştur. Devletler, protokol kurallarını en genel çerçevesinden en ince ayrıntısına kadar bütün konuları ve yönleriyle kayıt altına almış, kural ve düzen çerçevesine oturtmuş ve titizlikle uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nde de protokol kuralları ve uygulamaları, zaman içinde değişim göstermekle birlikte her dönem önemini korumuştur. Bu çalışma, Osmanlı sarayında değişen protokol anlayışının mekânsal yansımalarını tartışmayı amaçlamakta, 18-19. yüzyıllar arasında değişen protokol uygulamalarına ve protokol mekânlarına odaklanmaktadır.

İnşasına Fatih Sultan Mehmed döneminde başlanan Topkapı Sarayı, 1478 senesinde tamamlanmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Yaklaşık 400 yıl boyunca "hükümrân sarayı" olarak kullanılan saray, 1856'da Dolmabahçe Sarayı'nın tamamlanması ve resmen hizmete girmesi ile birlikte bu niteliğini yitirmiştir. Ancak tamamen terk edilmemiş; bayram, cülûs ve cenaze gibi resmî devlet törenlerinin bir kısmında kullanılmaya devam edilmiştir. 1856'dan imparatorluğun son yıllarına kadar Dolmabahçe Sarayı resmî hükümrân sarayı olarak kullanılmıştır.¹ Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı'nın inşası için 1846 yılında Balyan ailesinden Garabat Kalfa'yı görevlendirmiştir. Böylece 1809'da yapılan Beşiktaş Sarayı yıkılarak yerine "Avrupa tipi saray" olarak tanımlanan Dolmabahçe Sarayı inşa edilmiştir.² Osmanlı Devleti'nin son sarayı olan, inşası 1865'te başlayan ve 1909'a kadar eklemeler ile genişleyen Yıldız Sarayı da özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde resmî kabuller ya da törenler için kullanılmıştır.³ Ancak

resmî hükümrân sarayı olarak ilan edilmemiştir. Bu çalışma, 18. yüzyılda resmî hükümrân sarayı olarak son zamanlarını geçiren Topkapı Sarayı ve 19. yüzyılda resmî hükümrân sarayı ilan edilen Dolmabahçe Sarayı'na odaklanmaktadır. 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçildiğinde, yaşantı ve uluslararası ilişkiler ile birlikte protokol anlayışının ve uygulamalarının da değiştiği görülmektedir. Bu bağlamda, protokol uygulamalarının mekânsal kurguda bulduğu karşılık incelemeye değerdir.

Osmanlı Sarayında Teşrifat ve Diplomasi Anlayışı

Türk devlet geleneğinde protokol kuralları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti de protokol kurallarının ciddiyetle ve ehemmiyetle uygulandığı, kurallara sıkı sıkıya bağlı olunan bir devlet geleneğini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde protokol, "devletin onurunu ve saygınlığını koruma kuralları" olarak kabul edilmiştir.⁴ Teşrifat, "resmî gün ve toplantılarda uyulması gereken âdet ve usuller, resmî gelenekler, protokol, geleneğe göre davranma" anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihi boyunca devlet nezdinde ve sarayda yapılan bütün törenlerde takip edilmesi gereken usul ve erkânı ifade etmektedir.⁵

Osmanlı Devleti'nde protokol kurallarının kurumsallaşması, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait "Kanunnâme-i Âl-i Osmân" ile başlamıştır.⁶ Padişahın emriyle dönemin nişancısı (kanun hazırlayıcısı) Leyszâde Mehmed Efendi tarafından bizzat padişahın ağzından yazılan bu kanunnâmede protokole dair bilgiler yer almaktadır.⁷ Kanûnî

1 Nicole Kañçal-Ferrari, *Topkapı Sarayı, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 8, 2015, 140-151.

2 Nicole Kañçal-Ferrari, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13 (2009), 205-240.

3 Ayşegül Demirbulak, "Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2014), 34-46.

4 Nihat Aytürk, *Protokol Yönetimi-Kamusal Yaşamda Protokol ve Davranış Kuralları*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021, XIV.

5 Merve Güner Keleş, *Sadaret 349 Numaralı Teşrifat Defteri Işığında Merasimler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 17, 2019.

6 Tahir Baysal, "Protokol Kurallarının Kökenleri, Devlet Geleneğindeki Yeri ve Hukuki Metinlere Yansımaları", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2021), 166-175, doi.org/10.21492/inuhfd.1040839, Erişim Tarihi: 26.08.2022.

7 Filiz Karaca, "Teşrifat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,

Sultan Süleyman döneminde ise teşrifat kuralları yasal olarak düzenlenmiş, protokol kurallarını uygulamak üzere bir birim kurulmuştur.⁸ Kanûnî tarafından oluşturulan bu birime “Teşrifat-ı Divan-ı Hümâyûn” adı verilmiştir. Yine Kanûnî zamanından itibaren devlet memurlarının protokolü öğrenmeleri için Enderûnda “teşrifat” (protokol) dersi okutulmuştur.⁹

Osmanlı Devleti'nde padişahın tahta çıkış (cülûs) töreni, kılıç kuşanması, padişaha hil'at (hükümdarlık kaftanı) giydirilmesi, muayede (bayram) merasimleri, yabancı elçilerin gelişi ve huzura kabulü; ordunun sefere çıkması, resmî ziyaretler,¹⁰ surre-i hümâyûn ihracı, Cuma selamlığı, valide alayı, beşik alayı, nikâh törenleri,¹¹ şehzadenin sancağa çıkması, ulûfe divanı, sünnet düğünleri, çeyiz ve düğün alayları, bayramlar, kandiller¹² gibi çeşitli devlet işleri ile sarayı ve özel hayatı ilgilendiren törenlerde protokol kuralları teşrifat defterine göre, Teşrifâtî Efendi tarafından yürütülmüş ve yönetilmiştir.

Erken Osmanlı diplomasi yönteminin en karakteristik özelliği tek taraflı olması, yani karşılıklılık ilkesine dayanmamasıdır. Dış politika hedeflerinin en önemlilerinden biri İslâm dinini yaymak olmuştur. Bu anlayış, Osmanlı Devleti'ni uluslararası ilişkilerde yalnızlık politikasını benimsemeye itmiş ve Batı'nın uyguladığı diplomasi yöntemlerine yabancı kalmasına neden olmuştur. Uzun süre iyi işleyen bu tek taraflı diplomasi uygulaması, zaman içinde güç dengelerinin ve ihtiyaçların değişmesiyle yetersiz kalmaya başlamıştır.¹³

Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, özellikle savaşlarda ağırlıklı olarak kullanılan ad hoc diplomasisi; duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinde terk edilmiştir. Böylelikle, geç dönem Osmanlı, Avrupalı devletlerle diplomatik ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Bu dönem sadece imparatorluğun diplomasi anlayışını değil, diplomasiyi yürütme şekli ve amacını da etkilemiş, değiştirmiştir.¹⁴ Benimsenen denge politikası, Avrupa'yı tanımayı zorunlu kılmış, bunun sonucunda da daimî elçilikler açılmıştır. Böylelikle tek taraflı diplomasiye karşılıklı diplomasiye geçiş başlamıştır.¹⁵

Tanzimat Öncesinde Elçi Kabul Törenleri

Osmanlı tarihinde hem Doğu hem de Batı ülkeleriyle diplomatik ilişkiler büyük önem taşımıştır. 15. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılmasıyla çeşitli devletlerle diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Osmanlılar, Sultan III. Selim dönemine kadar Avrupa'ya padişah cülûslarını bildirmek, yeni kralı tebrik etmek, savaş sonrası anlaşmaları sağlamak vb. için kısa süreli elçi heyetleri göndermiştir.

Gerek Müslüman gerekse Hristiyan elçilerin sadrazam ve padişah tarafından kabulü, belirli bir protokole tabi olmuştur. Bu protokol, teşrifat defterlerinde belirtilmiş ve teşrifat memurlarınca yürütülmüştür. Elçi kabul töreni, elçinin kademine göre farklılık göstermiştir.¹⁶ Elçilerin huzura kabulü, yeniçerilere ve diğer kapıkulu ocaklarına maaş verilen ve salı gününe tesadüf ettirilen ulûfe divanında gerçekleştirilmiştir. Bunun amacı, Osmanlı'nın gücünü elçilere göstermektir.¹⁷

Cilt 40, 570-572. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesrifat> Erişim Tarihi: 27.08.2022.

8 Baysal, “Protokol Kurallarının Kökenleri”, 170.

9 Aytürk, *Protokol Yönetimi*, XIV.

10 Aytürk, *Protokol Yönetimi*, XIV.

11 Funda Acar, “Osmanlı'da Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/27 (2015), 183-202, doi.org/10.14395/huifd.79205, Erişim Tarihi: 27.08.2022.

12 Sıdika Sibel Bayyığıt, *İdari ve Bürokratik Protokol Kurallarının Halkla İlişkiler Perspektifinde Tarihsel Dönüşümü*, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2019, 66.

13 Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006, 8.

14 İsmail Hakkı Elçi, “Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 9 (2019), 23-38, Erişim Tarihi: 02.09.2022.

15 Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Süreci*, 21.

16 Günsel Renda, *Osmanlı Sarayında Görkemli Bir Protokol: Elçi Kabul Törenleri*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Voyvoda Caddesi Etkinlikleri, 2005-2006, Erişim Tarihi: 17.09.2022. https://web.archive.org/web/20150115160521/http://www.obarsiv.com/vct_0506_gunselrenda.html

17 Ömer Düzbakar, “XV.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İşlerinin Karşılmasında Bursa'nın Yeri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 2/6 (2009), 182-194, Erişim Tarihi: 17.09.2022.



1 Jean-Baptiste Vanmour, *Sultan III. Ahmed'in Cornelis Calkoen'u Kabulü* ¹⁹

Topkapı Sarayı'na Bâb-1 Hümâyûn'dan giren elçi, Bâbüsselâm'a geldiğinde atından iner ve Divan-1 Hümâyûn tercümanı tarafından karşılanarak nöbet odasında bir süre dinlenirdi. Sonrasında Sadrazam tarafından Divan-1 Hümâyûn'a kabul edilir, akabinde yemek verilirdi. Yemekten sonra özel bir odaya gidilir, burada elçiye samur kürk astarlı ipek kaftan-hilat giydirilirdi. Ardından iki kapıcıbaşı tarafından Arz Odası'na götürülen elçinin hediyeleri, görevli ağalar tarafından padişaha sunulurdu. Padişah odaya girince selam verilirdi. Elçi, tercümanı aracılığıyla sadrazama hitap ederdi; padişah da cevabını sadrazam aracılığıyla verirdi. Yani padişahla karşılıklı konuşulamazdı. Elçi elinde tuttuğu nâmeyi yanındaki vezire verirdi, vezir sadrazama iletir, o da padişahın yanındaki yastığın üzerine koyardı. Bu da protokolün bir parçasıydı. Padişah birkaç söz ettikten sonra elçinin odadan çıkmasına izin verilirdi.¹⁸ (Resim 1)

18 Renda, *Osmanlı Sarayında Görkemli Bir Protokol*, 3.

Topkapı Sarayı'nda elçilerin padişahın huzuruna çıkana kadar izledikleri yol (Resim 2) aşağıdaki gibidir:

- Bâb-1 Hümâyûn (Saltanat Kapısı) - I. Avlu (Alay Meydanı)
- Bâbüsselâm - II. Avlu (Divan Meydanı / Adalet Meydanı)
- II. Avlu - Divan-1 Hümâyûn (Kubbealtı)
- Bâbüssaâde (Selam Kapısı / Orta Kapı) - III. Avlu
- Arz Odası

Özetle elçi ve maiyeti, kayıkla Tophane'den Sirkeci'ye geçerdi. Sirkeci'den atlarla devam edip Bâb-1 Hümâyûn'dan (Saltanat Kapısı) I. Avlu'ya (Alay Meydanı) geçerek Bâbüsselâm'a gelir, atlarından iner ve silahlarını teslim ederlerdi. Yaya

19 İbrahim Yıldırım, "Edirne Sarayı'nda ve Topkapı Sarayı'nda Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devleti'nin Diplomatik Gücü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2012), 76-87.



2 Topkapı Sarayı'nın elçi geçiş güzergâhı²⁰

olarak II. Avlu'ya (Divan Meydanı / Adalet Meydanı) geçen elçi, Divan-ı Hümayûn'da (Kubbealtı) sadrazam tarafından karşılanırdı, kendisine yemek ikram edilir ve hilat giydirilirdi. Buradan iki kapıcıbaşı ile Bâbüssaâde'den (Selam Kapısı / Orta Kapı) geçerek III. Avlu'da bulunan Arz Oda'sına girer ve Padişah ile görüşmesi gerçekleşirdi.

20 Serkan Polat, Semra Aktaş Polat, "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Kültür Turizmi Açısından Önemi: Topkapı Sarayı Müzesi Örneği", *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 3/1 (2014), 60-80.

Tanzimat Dönemi Elçi Kabul Törenleri

Topkapı Sarayı, Osmanlı sarayının içe dönük yapısına ve Fatih Sultan Mehmed döneminde bir bütün hâline getirilen teşrifat kurallarına uygun tarzda mekânsal ve mimari düzenlemelere göre inşa edilmiş, Osmanlı Devleti'nin gücünü sadeliğiyle ve sessizliğiyle gösteren çok önemli bir saraydır. Ancak değişen siyasi ve idari koşullar, yeni dünya düzenine uygun bir yönetim sarayının inşasını zorunlu kılmıştır.

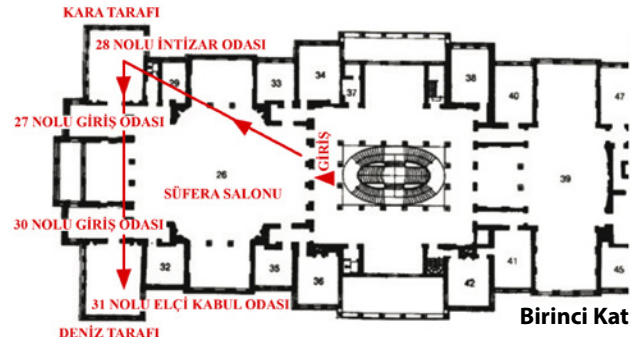
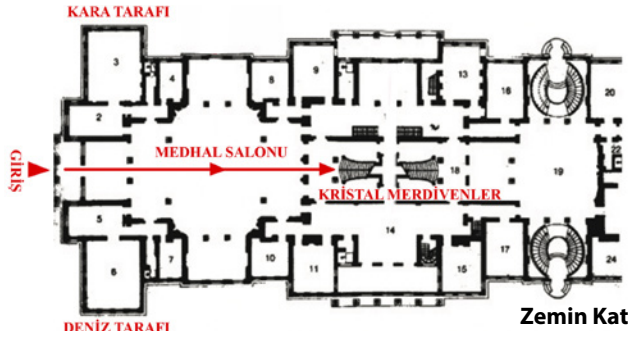
Osmanlı sarayı, artık 1815 Viyana Kongresi'nde saptanan uluslararası diplomatik sistemin temsil hükümlerini tanıyan bir devletin merkezî yönetim birimi olmuştur. Yabancı devlet başkanı ya da büyüğünün Osmanlı padişahı tarafından karşılanıp modern protokol düzeniyle ağırlandmaları, yine Tanzimat devriyle başlamıştır. Osmanlı sarayının 19. yüzyılda yeni teşkilatlanmaya gitmesi, uluslararası protokole uygun biçimde ziyaretler ve resmî kabuller vermesi, Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan gibi sarayların ve kasırların inşasına gidilmesini kaçınılmaz kılmıştır.²¹

Dolmabahçe Sarayı, Tanzimat sürecinde inşa edilen ilk saraydır. Devlet işlerinin planlandığı, teknik ayrıntıların hazırlandığı ve yürütüldüğü değil, padişahın görüşüne ve onayına sunulduğu bir makam niteliğindedir. Bu hâliyle Dolmabahçe Sarayı'nın devlet idaresindeki rolünden veya etkinliğinden çok "temsil" özelliği öne çıkmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'ndan önce inşa edilen Osmanlı saltanat saraylarında yabancı devlet başkanı düzeyindeki kabuller ve uluslararası diplomatik sisteme özel bir dekorasyon veya mekânsal düzenleme görülmezken, ilk kez bu sarayda yeni protokol düzeninin ruhuna uygun bir hazırlık görülmektedir.²²

Osmanlı sarayının Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşınması sadece bir mekân değişikliği değildir, aynı zamanda yönetim ve teşrifat alanında da değişimin somut bir ifadesidir. Dolmabahçe Sarayı'nın protokol mekânlarını ele aldığımızda; yeni dünya düzeni ile değişen temsil ve teşrifat anlayışına uygun Batı tarzı mobilyalarla donatılmış, aynı zamanda zengin

21 Cengiz Göncü, "Modernleşme Sürecinde Muayede Törenleri ve Dolmabahçe Sarayı'nda Uygulanışı", *Milli Saraylar Dergisi*, 3 (2006), 37-56, Erişim Tarihi: 22.09.2022 <https://www.academia.edu/37053778>

22 Göncü, "Modernleşme Sürecinde Muayede Törenleri", 41.



3 Dolmabahçe Sarayı'nın protokol mekânları²³

dekorasyon öğeleri ile devletin gücünü ihtişamlı bir yapıyla Avrupa devletlerine gösterebilecek niteliklere sahip oldukları görülmektedir. Dolmabahçe Sarayı'ndaki protokol mekânları (Resim 3) aşağıda sıralanmıştır:

- 1 No'lu Medhal (Giriş) Salon
- Kristal Merdivenler
- 26 No'lu Süfera (Elçiler) Salonu
- 27 No'lu Giriş Odası ve 28 No'lu İntizar (Bekleme) Odası
- 30 No'lu Giriş Odası ve 31 No'lu Elçi Kabul Odası
- 67 No'lu Hünkâr Sofası (Mavi Salon)

1 No'lu Medhal Salon, protokol giriş salonudur. Deniz tarafındaki odalar, yabancı elçiler ile yerli ve yabancı üst düzey misafirler için huzura kabul öncesi ve sonrası bekleme amaçlı kullanılmıştır. Protokol girişinden saltanat katına çıkılan merdivenlere koruluklarında bulunan kristallerden dolayı "Kristal Merdivenler" denilmiş, "Saltanat Merdiveni" olarak da adlandırılmıştır. 26 No'lu Süfera Salonu, resmî kabul ve toplantılarda kullanılmıştır. Büyükelçi ya da diğer temsilciler, bu salon ve etrafındaki odalarda kabul edilip ağırlandıkları için salona "Elçiler Salonu" anlamına gelen "Süfera Salonu" adı verilmiştir. 27 No'lu Giriş Odası ve 28 No'lu İntizar (Bekleme) Odası, büyükelçilerin ve huzura kabul edilecek diğer konukların kabul öncesi ve sonrası bir süre beklendikleri mekânlardır. İlk oda giriş sofası mahiyetindedir, ikinci oda ise misafir odasıdır.

30 No'lu Giriş Odası ve 31 No'lu Elçi Kabul Odası, büyükelçiler ve yabancı konukların padişah tarafından kabul edildikleri, birbirine geçişli iki odadan oluşmaktadır. "Kırmızı Oda" veya "Elçi Kabul Odası" olarak

bilinen büyük oda, protokol açısından Selamlık ve sarayın en önemli mekândır. Mavi Salon da denilen, Harem bölümündeki 67 No'lu Hünkâr Sofası; padişahın Ramazan ve Kurban bayramlarında Harem mensubu hanımların ve hizmet sınıfının tebriklerini kabul ettiği salondur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren padişahın annesi ya da annesinin yokluğunda başkadınefendi, yabancı devlet başkanlarının eşlerini Mavi Salon'da ağırlandı. 300 No'lu Muayede (Bayramlaşma) Salonu ise ağırlıklı olarak Ramazan ve Kurban bayramlarında yapılan bayramlaşma ile cülûs törenleri için kullanılmıştır.

Mekânsal Değerlendirme

Osmanlı sarayında elçi kabul süreçleri, her dönem mekânsal kurgu ile birlikte planlanmış ve uygulanmıştır. Bu bağlamda sürecin ve mekânsal kurgunun sonlandığı nokta; Dolmabahçe Sarayı'nda 31 No'lu Elçi Kabul Odası, Topkapı Sarayı'nda da Arz Odası'dır. Bu iki protokol mekânı karşılaştırmalı olarak ele alındığında, farklılıklar her bakımdan keskin ve dikkat çekicidir.

Dolmabahçe Sarayı'nda protokol açısından en önemli mekân, kuşkusuz 31 No'lu Elçi Kabul Odası'dır. (Resim 4) "Kırmızı Oda" olarak da bilinen bu mekânda Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde birçok önemli görüşme yapılmıştır. Saltanatın rengi olan kırmızının hâkim olduğu oda; altın yıldızlı kasetli tavanı, tül görünümündeki duvarları, bordo renkli Hereke çatma kadife kaplı oturma grubu, altın varaklı tek parça kornişleri ve kapının iki yanında yer alan kırmızı renkli kristal şömineleriyle Osmanlı Devleti'nin ihtişamını yansıtmaktadır.²⁴

23 <https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/brosurler/Dolmabahce-2014.pdf>
Erişim Tarihi: 17.10.2022.

24 *Dolmabahçe Sarayı*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2018.



4 Dolmabahçe Sarayı'nın 31 No'lu Elçi Kabul Odası²⁵

Odada kristal avize ve odanın rengiyle uyumlu, kırmızı Bohemya kristalinden yapılmış lambader gibi aydınlatma elemanları; İtalyan yapımı mermer masa, orta ve yan sehpa gibi tamamlayıcı mobilyalar; XV. Louis tarzında oturma takımı,

saat ve porselen vazolar gibi dekoratif unsurlar; ayrıca iki kanatlı, ceviz kaplama ve bronz süslemeli giriş kapısının her iki yanında aynalı konsollar bulunmaktadır.²⁵

²⁵ Dolmabahçe Sarayı, 51.



5 Topkapı Sarayı'nın Arz Odası, iç mekân²⁶

Topkapı Sarayı'nın Arz Odası'nda, (Resim 5, 6) salonun köşesinde sedir biçiminde bir taht vardır. Salonun iç duvarlarının çini kaplı olduğu; kapı, pencere ve dolap kapaklarının bağa ve sedef kakmalı, altın yaldızlı renkli nakışlarla süslendiği, tavanın ise renkli malakârî nakışlarla bezeli olduğu tahmin edilmektedir. Arz Odası, Sultan Abdülmecid devrinde çıkan bir yangından dolayı hasara uğramıştır.

Odanın iç süslemesi ve ahşap aksamını tamamen tahrip eden bu yangından sadece sedir-taht ile tunç kaplamalı ocak davlumbazı kurtarılabildiği. Sedir-taht, köşelerinde dört ince direğin taşıdığı bir kubbeden meydana gelmiş olup, direkler ile kubbesi değerli taşlar ve oymalarla süslüdür. Sedin üstü ve yastıkları da altın simli, işlemeli ve taşlarla bezeli örtülerle kaplıdır.²⁷

26 Topkapı Sarayı'na ait eşyaları gösteren albüm, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2271>, Erişim Tarihi: 13.10.2022.

27 Semavi Eyice, "Arz Odası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, 445-446, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arz-odasi--topkapi-sarayi>, Erişim Tarihi: 12.10.2022.



6 Topkapı Sarayı'nın Arz Odası, iç mekân²⁸

Arz Odası'nı ve Elçi Kabul Odası'nı karşılaştırdığımızda, her iki odanın da buldukları ana yapının tüm özelliklerini, dönemin hâkim tasarım modelini ve diplomasi anlayışını, ayrıca yabancı elçi ve devlet adamlarının kabulüne dair teşrifat kurallarındaki değişimi açıkça ortaya koydukları görülmektedir. Arz Odası, tek mobilyası olan sedir biçimli tahtıyla, yangından dolayı tahrip olduğundan bugün ancak minyatürlerde ve Avrupalı ressamların tasvirlerinde görebildiğimiz duvar çinileriyle ve tunç kaplama şöminesiyle dönemin Ehl-i Hıref sanat anlayışının en güzel örneklerinin verildiği odalardan biridir.

Bütün bu sadelik içinde Osmanlı'nın üstünlüğünü ve siyasi gücünü güçlü bir şekilde vurgulamayı başarmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nın Elçi Kabul Odası ise Sany Devrimi sonrasında hâkim olan tasarım anlayışının güçlü bir temsilcisidir. Batılı üslubunun yanı sıra döşemelik kumaşları, perdeleri ve halıları ile Osmanlı'ya ait izler de barındırmaktadır. Dolmabahçe Sarayı ve Elçi Kabul Odası, Topkapı Sarayı ve Arz Odası'nın içe dönük yapısının aksine yüzünü

28 Millî Saraylar Fotoğraf Arşivi.



7 Padişahın oturduğu sedir taht, Topkapı Sarayı Arz Odası²⁹

Batı'ya dönmüş, dış dünyaya açılmış bir temsilin ifadesidir. Bu iki odada yer alan mobilya tipleri ve tasarım anlayışı, biçimsel dönüşümü; benimsenen yeni diplomasi ve protokol (teşrifat) anlayışı da içerikte yaşanan değişimi ortaya koyan unsurlardır. Biçimde yaşanan değişim, en güçlü şekilde, padişahın oturduğu sedir biçimli taht (Resim 7) ile koltuk (Resim 8) üzerinden okunabilmektedir.

Sabit mobilya olan taht, yerini hareketli mobilya olan Batı tarzı koltuğa bırakmıştır. İçerikte yaşanan değişim ise karşılıklı diplomasi ve yeni protokol (teşrifat) düzeni kapsamında eşit temsil anlayışına göre herkesin oturduğu düzen üzerinden gözlemlenebilir.

Semavi Eyice'nin aktardıklarına göre, Arz Odası'nın tefrişatı (sabit mobilyası olan tahtı, şömine-si, çeşmesi ve halıları) ve tezyinatı (tavan ve duvar süslemeleri ile çinileri) üzerinde her dönem hassasiyetle durulmuştur. Aynı özen, 31 No'lu Elçi Kabul Odası'nda da görülmektedir. Ancak Elçi Kabul Odası'nda tezyinatın daha gösterişli olduğu, tefrişatta da (sabit ve hareketli mobilyalar) daha çok sayıda donatının kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu iki oda, Osmanlı ile yabancı devletlerin temsilcilerinin karşılaşma mekânları olmaları açısından oldukça önemlidir.

29 Millî Saraylar Fotoğraf Arşivi.



8 Padişahın oturduğu koltuk, Dolmabahçe Sarayı Elçi Kabul Odası³⁰

Sonuç

Tarih boyunca bütün devletler, kendi geliştirdikleri ya da örnek aldıkları ülkelerin kurallarından esinlenerek oluşturdukları “protokol” kurallarını belirli usul ve kaideler silsilesi içinde yürütmüşlerdir. Bu kurallar devlet ve toplum hayatının temeli sayılarak ciddiyle uygulanmış, ayrıca uluslararası ilişkilerde üstünlük, saygınlık, ihtişam ve güç

gösterisi olarak kabul edilmiştir. Zaman zaman bu kuralların uygulanmasında hatalar veya eksiklikler, ülkeler arası diplomatik krizlere neden olmuş; tarafların birbirinden özür dilemesi, tazminat ödemesi, kuralların usule uygun olarak yeniden uygulanması vb. yollarla sorunlar çözüme kavuşturulmuştur.

Osmanlı tarihi açısından teşrifat, eski ve köklü bir devlet geleneğine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, protokol kurallarının ciddiyle ve ehemmiyetle uygulandığı, kurallara sıkı sıkıya bağlı olunan bu devlet geleneğini sürdürmüştür.

30 Önder Küçükerman, *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray “Topkapı” ve “Dolmabahçe”*, İstanbul: YKY Yayınları, 2007, 341.

19. yüzyıl Osmanlı saraylarındaki mimari ve yaşamsal dönüşümler, Osmanlı'nın siyasi yapısındaki değişimlerle eş zamanlı başlamıştır. Topkapı Sarayı ile Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarında elçi kabullerinin yapıldığı mekânlar ve bu mekânların tasarımları kıyaslandığında, sözü edilen dönüşüm açıkça görülmektedir. Osmanlı sarayının Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşınması sadece bir mekân değişikliği değildir, aynı zamanda yönetim ve teşrifat alanlarındaki değişimin de somut bir ifadesidir.

Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda büyükelçilere ve yabancı devlet misafirlerine ayrılmış locaların bulunması, Valide Sultan ve Başkadınefendi'nin de gelen konukların eşlerini Harem-i Hümayûnda bulunan Mavi Salon'da karşılaması, söz konusu protokol değişikliklerinin önemli göstergelerindedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn ve Hünkâr daireleri, Tanzimat döneminin temsil ve teşrifat anlayışına göre düzenlenmiştir. Sarayın Mâbeyn-i Hümayûn (Selamlık) bölümünde yer alan Süferra Salonu'nun elçi bekleme ve kabul odaları gibi mekânları, "karşılıklılık/mütekabiliyet" esaslı teşrifat anlayışına geçişin mekânsal ifadesidir. Topkapı Sarayı'nın kendine has tasarım üslubunda görülen, saray yapısıyla uyumlu, bir bütünün en önemli parçalarından olan sabit mobilyalı tefrişat düzeninden Dolmabahçe Sarayı'nda gördüğümüz Batı tarzı mobilyalı tefrişata geçiş de bu ifadenin en güçlü öğelerindedir. Mobilya ölçeğinde ele alındığında, Orta Asya'dan Osmanlı'ya dek gelen geleneksel "sedir", yerini Dolmabahçe Sarayı'nın yeni tasarım düzenine özgü "sandalye-koltuk" ikilisine bırakırken, protokol ziyafetleri için "yemek masası ve sandalyesi" de yeni teşrifat düzeni içindeki yerlerini almıştır.

Osmanlı'nın dış politikasındaki değişimler, diplomasideki değişimi de beraberinde getirmiştir. Avrupa devletleriyle ittifaklar kurma ve denge politikasından yararlanma prensibi, yine Avrupa tarzı bir diplomasi yürütmekle mümkün olmuştur. Tek taraflı diplomasi anlayışı terk edilerek, mütekabiliyet esaslı diplomasi anlayışı benimsenmiştir. Bu yeni anlayış da yeni mekânsal gereksinimleri ortaya çıkarmıştır. Dolmabahçe

Sarayı böyle bir ihtiyacın ürünüdür. Bu çalışma kapsamında Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na geçiş sürecinde Osmanlı protokol mekânlarında görülen değişimler, biçim ve içeriğin ilişkili ele alındığı bir düzlemde değerlendirilmiştir. Sosyal ve siyasi dönüşüm süreçlerinin mekânsal kurgu ile ilişkili ele alınması, yeni okumalara olanak sağlamakta ve çalışmanın protokol mekânları üzerinden, biçim ve içerik ilişkisine odaklanan genel bir çerçeve çizmesini mümkün kılmaktadır. Ek olarak bu çalışma, Türkiye'de son yıllarda önemi ve eksikliği konusunda farkındalığın arttığı iç mekân tarihi literatürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

I. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Acar, Funda. "Osmanlı'da Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/27 (2015): 183-202, doi.org/10.14395/huifd.79205 Erişim Tarihi: 27.08.2022.
- Aytürk, Nihat. *Protokol Yönetimi-Kamusal Yaşamda Protokol ve Davranış Kuralları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Baysal, Tahir. "Protokol Kurallarının Kökenleri, Devlet Geleneğindeki Yeri ve Hukuki Metinlere Yansımaları", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 13/1 (2021): 166-175, doi.org/10.21492/inuhfd.1040839, Erişim Tarihi: 26.08.2022.
- Bayyığıt, Sıdıka Sibel. *İdari ve Bürokratik Protokol Kurallarının Halkla İlişkiler Perspektifinde Tarihsel Dönüşümü*. Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2019.
- Demirbulak, Ayşegül. "Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6 (2014): 34-46.
- Dolmabahçe Sarayı*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2018.
- Dönmez, Ahmet. *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupada Yeniden Tesisi 1832-1841*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Düzbakar, Ömer. "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İşlerinin Karşılmasında Bursa'nın Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*. 2/6 (2009): 182-194, Erişim Tarihi: 17.09.2022.
- Elçi, İsmail Hakkı. "Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci", *Kültürel Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 9 (2019): 23-38, Erişim Tarihi: 02.09.2022.

- Eyice, Semavi. "Arz Odası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 3, 445-446, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arz-odasi--topkapi-sarayi> Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- Göncü, Cengiz. "Modernleşme Sürecinde Muayede Törenleri ve Dolmabahçe Sarayı'nda Uygulanışı", *Milli Saraylar Dergisi*. 3 (2006): 37-56, Erişim Tarihi: 22.09.2022 <https://www.academia.edu/37053778>
- Güner Keleş, Merve. *Sadaret 349 Numaralı Teşrifat Defteri Işığında Merasimler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Kançal-Ferrari, Nicole. *Topkapı Sarayı, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. Cilt 8, 2015, 140-151.
- Kançal-Ferrari, Nicole. "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 7/13 (2009): 205-240.
- Karaca, Filiz. "Teşrifat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 40, 570-572. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesrifat> Erişim Tarihi: 27.08.2022.
- Küçükerman, Önder. *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray "Topkapı" ve "Dolmabahçe"*. İstanbul: YKY Yayınları, 2007.
- Polat Serkan, Semra Aktaş Polat. "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Kültür Turizmi Açısından Önemi: Topkapı Sarayı Müzesi Örneği", *Turizm ve Araştırma Dergisi*. 3/1 (2014): 60-80.
- Renda, Günsel. *Osmanlı Sarayında Görkemli Bir Protokol: Elçi Kabul Törenleri*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Voyvoda Caddesi Etkinlikleri 2005-2006, https://web.archive.org/web/20150115160521/http://www.obarsiv.com/vct_0506_gunselrenda.html, Erişim Tarihi: 17.09.2022.
- Yıldırım, İbrahim. "Edirne Sarayı'nda ve Topkapı Sarayı'nda Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devleti'nin Diplomatik Gücü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (2012): 76-87.

II. İnternet

- <https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/brosurler/Dolmabahce-2014.pdf>
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arz_Odasi_interior_Topkapi_Istanbul_2007.jpg
- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2271>
- Topkapı Sarayı'na ait eşyaları gösteren albüm, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2271>, Erişim Tarihi: 13.10.2022.